

И. АРАБАЕВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ
МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН

ЖАРЧЫСЫ

ЧЫГАРЫЛЫШЫ: 2 (2012)

Серия: педагогика жана психология

Ишенаалы Арабаевдин 130 жылдыгына арналган
«Маданият жана билим берүүдө агартуучулардын мурастары
жана алардын заманбаптуулугу» аттуу
эл аралык илимий-практикалык конференция

Жарыяланган макалалардын бардыгы эле редакциянын көз карашын билдирбейт. Чыккан материалдар Улуттук Аттестация комиссиясы тарабынан илимий макала катары кабыл алынат.

Журнал Кыргыз Республикасынын Адилет министрлигинен каттоодон өткөн.

Журнал Кыргыз Республикасында жана КМШ өлкөлөрүндө таркатылат.

ISBN 1654-5611

Дареги: Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51
Тел.: 66-39-90
«Maxprint» басмаканасында басылды.

Башкы редакциялык коллегия:

1. **Абдырахманов Т.А.** – т.и.д., профессор, башкы редактор
2. **Каниметов Э.Ж.** – ф.и.к., доцент
3. **Конурбаев Т.А.** – п.и.к., доцент

Редакциялык коллегиянын мүчөлөрү:

1. Калдыбаева А.Т. – п.и.д., профессор
2. Акиева Г.С. – п.и.д., профессор
3. Байсалов Дж.У. – п.и.д., профессор
4. Мусаев С.Ж. – ф.и.д., КР УИА мүчө-корр.
5. Чодураев Т.М. – геогр. и.д., профессор
6. Чоров М.Ж. – п.и.д., профессор
7. Токсонбаева Э.Т. – п.и.к., доцент

Педагогика сериясынын редакциялык коллегиясы:

1. Сманбаев О.А. – п.и.к., доцент
2. Пак С.Н. – п.и.к., доцент
3. Эсенгулова М.М. – п.и.к., доцент

Коллегиялык
Сманбаев О.А.
Пак С.Н.
Эсенгулова М.М.

Адабияттар:

1. Мусаев А. Тгълбай Сыдыкбеков: Адам тагдыры жана чыгармачылык тагдыр. – Б., 2002.
2. Сыдыкбеков Т. «Мен миѐ жыл жашадым...»: Аян, аѐгемелер, маектер, каттар. / Т/з. Ж. Медералиев. – Б.: Акыл, 1998.
3. Сыдыкбеков Т. Жол. – Ф., 1982.
4. К.К. Юдахин. Орусча-кыргызча с/зд/к. Москва-1957.

Тарыхый билим берүүнүн структурасы жана мазмуну

Зулыев Б.Б.,

Ош гуманитардык-педагогикалык институтунун ректору,
педагогика илимдеринин кандидаты

Тарыхый билим берүүнүн структурасын жана мазмунун кайра куруунун жаны мезгили 1989-жылдардан башталып өтө акырындык менен ишке ашырылып жатат.

Тарыхый билимдердин түзүмү, тарыхтын илим катары жана окутуу предмети катары өзгөчөлүктөрүн чагылдырып турат. Бул эки түшүнүк бири-биринен кескин айырмаланат. Коомдун жашоосундай эле, бардык көрүнүштөр өнүгүп-өсүп, өз ара байланышта болгондой эле, тарыхый билимдер да динамикалуу процесс жана ич ара байланышта болушат.

Тарыхты мектептерде окутуунун, тарыхый билим берүүнүн өзгөчө жылдары катары совет мезгилинин карасак болот.

Бул мезгилде тарыхый билим берүүнүн мазмунундагы башкы, олуттуу учурларын бөлүү, түшүнүктөрдү аныктоо, коомдук өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берүү, тарых курстарын окуп-үйрөнүүнүн улануучулугу, тарыхый билим берүүнүн мазмунун тандоонун принциптери, анын өнүктүрүүчү жана тарбиялык ролу аныктоочу мааниге ээ болгон көптөгөн эмгектер (А.А. Вагин, А.И. Стражев, Ф.П. Коровкин, Н.Г. Дайри, И.Я. Лернер, П.С. Лейбенгруб, А.Г. Колосков, Г.В. Клокова, Н.В. Андреевская ж.б.) пайда болду. Дал ушул мезгилде окутуудагы ишмердик мамилеге, чыгармачыл ой-жүгүртүүнү өнүктүрүүгө, окуучулардын баалануучу билимдерине, окутуудагы мазмундук жана процессуалдык линияларды бириктирүүгө тиешеси бар баалуу новатордук башталыштар түптөлгөн болчу (В.В. Давыдов, И.Я. Лернер, И.К. Журавлев, М.Н. Скаткин, Л.Н. Боголюбов, Н.Г. Дайри, Н.И. Запорожец).

1960-1980-жж. дидакттар жана методисттер тарабынан жасалган: “мазмун сабакта окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жана ишмердигин активдештирүүгө тийиш” деген маанилүү корутунду бүгүнкү күндө да азыркы мектептик тарыхый билим берүү концепциясынын негизги багыты катары сакталып калууда.

Ошону менен бирге, ал токтомдо марксисттик коомдук-экономикалык формациялар тууралуу окуу тарыхты окутуунун методологиялык негизи катары Совет өлкөсү ыдыраганга чейин негизги принцип болуп сакталып келди. Ага ылайык тарых курстарынын мазмуну тандалып, фактылык жана теориялык билимдердин катнашы аныкталып, ошондой эле, тарыхый материал менен иштөөнүн ыкмалары тууралуу билимдер калыптанган. Окуучулардын маалыматтарды өздөштүрүүсүнө басым жасалып, алардын жеке мүмкүнчүлүктөрү, суроо-талаптары жана кызыкчылыктары толук денгээлде эсепке алынбай калган.

Азыр мектептердин жогорку класстарында тарыхты тереңдетип окутуунун тажрыйбасы изилденип, жаны тенденциялары жана варианттары аныкталып, тереңдетип окутуунун альтернативдик тажрыйбалары топтолуп, алар изилденип жатат.

Ушунун негизинде, тарыхты тереңдетип окутуу билим берүүнүн ички структурасын өзгөртүүгө болгон алгачкы тажрыйба деген корутунду жасалды (тарыхты окуп-үйрөнүүнү жумасына 10 саатка чейин жеткирүү, кошумча материалдарды жана тарых таануунун маселелерин киргизүү, профилдик даярдоо). Бирок тарых курстарынын өзүнүн ички мазмунунда көп деле өзгөчүүлөр болгон жок.

Тереңдетилген тарыхый билим берүү базалык билим берүүнүн үстүндөгү «профессионалдык надстройканын» ролун ойноду. Тереңдетип окуткан класстар жана мектептер профессионалдык адистештирүүгө ылайыкташкан жана жогорку окуу жайлардын тарых факультеттерине, келечекте тарых адистигине даярдоого багыт алган.

Ар бир түзүмдүк элемент билимдердин системасында өзгөчө орун ээлеп, анын калыптанышында жана өнүгүшүндө өзгөчө функцияны аткарат. Окуучулардын тарыхый билимдеринин негизин: улануучулукту, себептик-натыйжалык байланыштарды, аларга тарыхый процессте, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык талдап, ой жүгүртүп, алардын ортосундагы олуттуу байланыштарын жана мамилелерин ачып берүүгө мүмкүнчүлүк берген фактылар түзөт.

Ошентип, тарыхты окуп-үйрөнүүнүн объектиси – адамдардын жана адамзаттын өткөндөгү табигый жана социалдык өнүгүүсү (адам – табият – коом). Объектинин негизги системалык мүнөздөмөлөрү – тарыхый мезгил, тарыхый мейкиндик жана тарыхый кыймыл.

Аталган объект түрдүү денгээлдерде: адамдын тарыхы, социалдык топтордун жана социумдардын тарыхы; бүткүл Дүйнөлүк тарых; цивилизациялардын жана мамлекеттердин тарыхы; этноулуттук тарых; регионалдык

жашаган аймактын тарыхы аркылуу чыгышы мүмкүн. Азыркы учурда өлкөбүздө Кыргызстандын жана өзгөчө тарыхы, мектептик тарых курсунун негизги мазмундук өзөгүн түзөт.

Жогоруда айтылгандардан тышкары, бул мезгилде Кыргыз билим берүү академиясында иштелип чыккан тарыхый билим берүүнүн концепциясы да маанилүү роль ойноду.

Азыркы мектептердин жогорку класстарындагы тарыхый билим берүүнүн, ошонун ичинде, профилдик структурасындагы тарыхый билим берүүнүн структурасы жана мазмуну, окуу материалдарын куруунун жана структуралаштыруунун принциптери, жогорку класстардагы билим берүүнүн системасындагы тарыхый жана маданият таануучулук сабактарынын орду жана тарых курстарынын айрым мазмундук аспектилери анализденди. Адабияттарды анализдөө азыркы мектептердин жогорку класстарындагы тарыхый билим берүүнүн структурасында жана мазмунунда төмөнкү өзгөчөлүктөр бар:

1. Азыркы мектептердин жогорку класстарындагы тарыхый билим берүүнүн структурасы жана мазмуну интерактивдүү. Ар бир мектептин өз окуу пландары бар коомдук тарыхый жана маданият таануучулук циклинин предметтеринин топтому да өзгөчө, ар башка. Коомдук тарыхый циклдеги предметтерди окуп-үйрөнүүгө берилген сааттардын саны 6 дан 10го чейинки саатты түзөт.

2. Көпчүлүк мектептердин жогорку класстарындагы тереңдетип окутуу факультативдик сабактардын катарына атайын профилдик предметтерди киргизүүнүн эсебинен гана эмес, ошондой эле, негизги курстардын жана маданият менен тектеш дисциплиналардын: философиянын, политологиянын, укуктун, экономиканын, дүйнөлүк маданияттын эсебинен да жүзөгө ашырылат.

3. Мектептердин жогорку класстарындагы тарых курстарынын мазмуну универсалдык билим алууга жана гуманитардык багыттагы жогорку окуу жайларына профилдик даярдыкты камсыз кылууга багытталган.

4. Гуманитардык предметтердин статусунун жогорулашына байланыштуу, тарых сабагынын ролу өсүп жатканда, алардын мектептердеги (бардык типтеринде) билим берүүнүн структурасында башка предметтер менен өз ара байланыштары да чыңдалууда.

Мектептердин жогорку класстарындагы тарыхый билим берүүнүн структурасынын жана мазмунунун өзгөчөлүктөрү, тарыхый билим берүүнүн мазмунуна карата жаңы мамилелер 1990-жылдардан кийинки мезгилде тарыхый көргөн илимий-методикалык жана педагогикалык адабияттарда, макалаларда кеңири чагылдырылган. Азыркы шарттуу түрдө төмөндөгүдөй түрлөргө бөлсө болот: мектептердеги (гимназиялардагы) тарыхый билим берүүнүн структурасын жана мазмунун практикалык тажрыйбасы жалпыланган эмгектер (А.Г. Каспржак, Е.А. Якимов, Н.Н. Лазукова); тарыхый билим берүүнүн структурасына жана мазмунуна, дүйнөлүк жана Кыргызстандын тарыхынын элементардык жана системалык курстарынын методологиясын жана мазмунун анализдөө, тарыхты үйрөнүүгө карата интерактивдик мамилени (Л.Н. Боголюбов, Л.Н. Алексашкина, М.В. Кароткова, М.Г. Студеникин, Б. Соколов, О. Ефременко, Ю.Н. Березин) маселелерди камтыган адабияттар. Жаңы инсанга багытталган билим берүү идеялары (И.С. Якиманская, Е.В. Бондаревская), жаңы педагогикалык методологияларды колдонуу принциптери (Г.К. Селевко, П.И. Третьяков, М. Чошанов, Г.И. Шамова), азыркы мектептердеги (гимназиялардагы) тарыхый билим берүүнүн структурасынын жана мазмунунун өзгөчөлүктөрүнө байланышына олуттуу таасир тийгизди.

Тарыхты тереңдетип окутулган класстарда (тарыхый, тарыхый-филологиялык, гуманитардык, социалдык-гуманитардык ж.б.), эреже катары, негизги орто мектепти аяктагандан кийин, жогорку класстарда түзүлөт. Азыркы учурда тарыхты тереңдетип окутуу боюнча программа биздин өлкөдө түзүлө элек. Гуманитардык класстарда иштеп жаткан мугалимдер пайдаланып жаткан программалар мугалимдердин өздөрү тарабынан түзүлүп, мектептеги методикалык бирикмелерде же методикалык кеңештерде гана бекитилет.

Гуманитардык класстарда сабак берүү мугалим үчүн өтө эле оор иш. Ал мугалимден өтө терең билимди, методикалык, социалдык-экономикалык жана саясий билим боюнча да чоң кругозорду талап кылат. Бир жагынан мындай класстардагы окуучулардын жогорку интеллектуалдык деңгээли окутуунун жаңы методдорун колдонууга мүмкүнчүлүк берсе, экинчи жагынан, алардын суроо-талаптары да өтө жогору болот. Дал ушул балдар үчүн мугалим үчүн «ыңгайсыз» суроолорду беришип, мугалимди ыңгайсыз абалга дуушар кылышы мүмкүн. Мындай учурларда айрым педагогдор өздөрүнүн билимдүүлүгүн далилдеш үчүн, окуучулардын бардык суроолоруна ошол замат эле жооп берүүгө ашыгышат. Бул туура эмес практика – бул учурда толук эмес же туура эмес (бул жерде мугалимдин пикирин талап кылган проблемалык суроолор эмес, айрым фактыларды билдирүү) жооп берилип калышы мүмкүн. Бул болсо педагогдун кадыр-баркын төмөндөтүп, андан аркы биргелешкен ишмердикке терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Айрым учурларда балдар мугалимдерге, өзгөчө жаш мугалимдерге, аларды ыңгайсыз абалда калтыруу үчүн татаал суроолорду беришет. Албетте, баарын билүүгө мүмкүн эмес. Мындай кырдаалда эмне кылуу керек? Оор суроо үчүн ал окуучуну мактап, суроого класстын жетекчиси менен жооп берүүгө уялбай эле же жооптун өз вариантын берүүгө, болбосо кийинки сабакта туура жана толук жообун берүүгө убада кылуу керек. Чындыкты айтуу да окуучуларды тарбиялоонуун бир формасы. Андай убада берилсе сөзсүз аны аткаруу керек. Академик В.В. Бартольд деле студенттердин айрым суроолоруна так эле билбейм, жооп бере албайм деп айтчу экен.

Тажрыйбалуу мугалимдер андай суроодон коркушпайт. Мугалим тарых илими өтө кенен экенин бардык суроолорго илимде дайым эле тез жооп табыла бербестигин түшүндүрө жүрүш керек.

Мугалим гуманитардык класстагы сабакка өтө тыкандык менен даярданууга тийиш. Бул жерде балдарга жеткиликтүү болбогон кошумча адабияттарды тартуу зарыл. Мугалимдин ар бир сабагында кандайдыр бир кызыктуу факт, окуянын анча белгилүү болбогон деталдары болсо жакшы болот. Дал ушундай «штрихтер» та-

рыхка кызгууну арттырып, окуучулардын көңүл буруусун жогорулатат жана мугалимдин кадыр-баркын бекемдейт. Мындай нерселер экспромт катары берилсе абдан натыйжалуу болот.

Гуманитардык класстардагы тарых мугалиминин башкы милдети бөлүнгөн убакытта маалыматтарды максималдуу көлөмүн берүүдө эмес, билимдин түрдүү булактары менен иштеп, тарыхый маалыматтарды алдынча табуунун методдорун үйрөтүүдө турат. Стандарттуу класстарга салыштырмалуу үйрөнүлүүчү маселелердин көбүрөөк болушу милдеттүү эмес, болгону аны талкуулоонун жогорку сапаттык деңгээлде уюштургандыгында. Дал ушул адистешкен класстарла мугалим, тарыхты окутуунун европалык стандартынын талаптарына аткарууга жетишүүгө умтулуусу керек. Анда төмөндөгүдөй ыктарды жана көндүмдөрдү иштеп чыгуу каралган:

- фактыларды алардын түшүндүрмөлөрүнөн ажыратуу;
- маалыматтык кабарлардын, күбөлөрдүн ар кандай түрлөрүн анализдөө жана алардан алынган фактыларды колдоно билүү;
- фактыларды баалоо, өз көз караштарын аргументтештирүү жана корутунду чыгаруу;
- бардык материалдарга сынчыл мамиле кылуу;
- тарыхый окуяларды түшүндүрүүдөгү тенденциялуулукту табуу жана жалган маалыматтардын таасирине каршы туруу;
- окуянын бир эле эмес бир канча (версиясы) түшүндүрмөсү бар экенине түшүнүү;
- тарыхтын булактарын (археологиялык, жазуу, элдик оозеки чыгармалар ж.б.) карталарды жана картиналарды анализдөө;
- биринчи жана экинчи баалуулуктарды булактарды колдонуу
- себептерди жана натыйжаларды бөлүү;
- башка көз караштарды да көрө билүү жана бирөөнүн пикирин урматтоо;
- өз пикирин оозеки жана жазуу жүзүндө да айкын түшүндүрө билүү.

Гуманитардык класстарда тарыхты окуп үйрөнүүдө окуучулардын өз алдынча иштөөсүнүн мааниси өтө чоң. Алар сабакта эле эмес, үйдө да жүргүзүлөт. Анын структурасына татаал проблемалар боюнча докладдарды жана билдирүүлөрдү жасоого даярдануу. Тарыхый булактарды жана тарыхнаама, булак таануу боюнча адабияттарды конспектилөө, тезис жана рефераттарды жазуу, тема боюнча материалдарды тандоо, семинардык сабактарга даярдануу ж. б.

Гуманитардык класстарда тарыхты окутуунун лекциялык-семинардык системасын колдонуу максатка ылайыктуу. Лекция – жогорку класстарда окутуунун формасы, анда мугалим көбүн эсе монологиялык ыкманы жардамы менен тема боюнча фактологиялык жана теориялык материалдарды терең, толук жана логикалык жактан аягына чыгара түшүндүрөт. Бул система төмөндөгүдөй элементтерди айкалыштырууну болжолдойт: лекциянын эки түрү өзгөчө бөлүнөт: абзордук жана тематикалык болуп. Семинарлар лекциялык материалды жаңы үйрөнгөн материалды конкреттештирүү. Зачет оозеки жана жазуу жүзүндө болушу мүмкүн. Эреже катары 5–6 лекциянын системасында бир семинар уюштурулат. Лекциялык-семинардык система сабактардын ар кандай традициялык эмес формалары: «саякат», «сот», оюн-сабактар менен коштолуп өтүлүшү мүмкүн.

Гуманитардык класстардагы билимдерди текшерүүнүн өзгөчөлүгү, анын эки деңгээлдик мүнөзүндө турат. Биринчи, репродуктивдик деңгээлде текшерүүнүн тесттик формалары, ошондой эле жеке карточкалар менен иштөө, экспресс-суроо, фронталдык суроо ж.б. колдонулат. Семинар билимдерди, ыктарды жана көндүмдөрдү текшерүүнүн спецификалык формасы болуп саналат.

Ар бир чоң темадан кийин бардык окуучулар үчүн өткөрүлүүчү зачет жыйынтыктап текшерүүнүн формасы болуп саналат. Оозеки зачетторду өткөрсө жакшы, бирок дайыма эле андай кылууга мүмкүн эмес. Ошондуктан, айрым окуучулар оозеки, калгандары жазуу жүзүндө суралат. Зачеттогу суроолор лекциялардагы жана семинарлардагы темаларды толук кайталоого тийиш эмес. Билимдерди текшерүү чыгармачылык деңгээлде жүргүзүлөт андыктан суроолор так жана туура, логикалык ой жүгүртүүнү талап кылгандай болушу тура болот. Мисалы, «Салыштыр...», «Проблемага өз пикириңди билдир...», «Эмне себептен...», «Кандай альтернативалар болгон...», «Негизги тенденциялардын өнүгүшүнө байкоо жүргүз...» ж.б. тибиндеги суроолор жакшы болот. Ошентип, окуучу өз билимин интеллектуалдык дээңгелин жана көндүмдөрүн көргөзүүгө милдеттүү, ал эми мугалим ал көрсөткүчтөрдү даярдоого окууга жардам бериши анын негизги милдеттеринин бири.

Адабияттар:

1. Дайри Н.Г. Современные требования к уроку истории. – М.: Просвещение, 1978. – 238 с.
2. Иманкулов М.К. Кыргызстан тарыхы 1917-1995: орто мектептин 9-классы үчүн окуу китеби. – Бишкек, 1998.
3. Осмонов О.Ж., Мырзахматова А.С. Кыргызстан тарыхы: урунттуу учурлар (XIX к. ортосунан XXI к. чейин) 11-класс. – Бишкек, 2000.

